Шевченко й українське письменство.

Як починаеш студіювати якого-небудь українського письменника, а надто давнішої, початкової доби, то звичайно з першого ж разу натрапиш на неминучі питання—через віщо він зробився українським письменником, що його спонукало до цього, як він взагалі ставився до українського питання, скільки свідомости в його відносинах, як і в тому, що він пристав іменно до українського, а не иншого якогось письменства. Ставити такі питання до діячів тих письменств, до яких приводять широкі шляхи загального признання—річ цілком зайва і непотрібна, бо там і вагання не може бути, якою письменникові мовою писати. Чоловік там пише тією мовою, яку чуе кругом себе й якої вживае все культурне і некультурне громадянство; він мае безліч попередників перед очима й так само, не роздумуючи і не вагаючись, ступае на утоpований шлях, прибіраючи думки свої в одежу слова, як пташка заводить свою з дідів прадідів звичну мелодію. Вибірати йому нема з чого.

Зовсім инакше стоіть справа в тих письменствах—а до їх належить і українське—які ще не придбали собі загального признання, про які навіть у самих працьовників, що до них рук своїх докладають, часто думка хитаеться; до яких провадять вузенькі й перешкодами зарослі стежки, а одбивають міцні й сильні традиції. Тут чоловік, що бере перо в руки, одразу стае на роздоріжжі: одну мову чуе він з уст широких народніх мас, друга промовляе до його з сторінок книжок, газет і инших органів, що витворено для росповсюдження людської думки, а також од тієї частки громадянства, що носить на собі печать освіти, науки і взагалі культурности. Одна мова знаменуе собою ніби то темноту, неуцтво, мужицтво, друга—освіту, культуру, панство; за однією не стоять ніякі здобутки людського генія, за другою—густі лави більш-менш талановитих працьовників... Як же писати, якою мовою говорити до читачів?—таке питання, що властиво значить, де письменник маe собі читачів шукати—відразу стае перед письменником з такої мужицької нації. Чи мовою широких, але темних мас—чи невеличкої горстки, за те з репутацією й традиціями культурного притулку? Куди свій хист нести, знання та думки? Кому своїм пером послужити? І така вже сила виховання, традицій, утоптаних шляхів, загального голосу—всього, словом, складу життя, що здебільшого питання розвязуеться на користь панующого, як що так можна сказати, письменства. Адже ж не дурно сказано, що „имущему дано будетъ и пріобрящется, у неимущаго же отымется"... Сила та часто переважуе навіть тоді, коли чоловік щиро хоче більшості служити, але не розважившись добре, що не тільки світу, що у вікні—опиниться, бува, як раз серед меншости з репутацією культурности, бо думае, що тільки сюдою проходить шлях для культурности взагалі. Це така у нас звичайна, мовляв, світова річ, що ми вже й дивуватись перестали. Навпаки—далеко більше ми дивуемось, коли наперекір усім згаданим обставинам письменник стае таки на шлях безпосередніх зносин з тим, що стоіть за маленьким вінцем культурної горстки—з широкими народніми масами, і нам цікаво знайти ту відпорну силу, що виявила себе дужчою від згаданого складу життя, переборола всі обставини, пустивши письменника не по лінії, мовляв, „наименшаго сопротивленія", а як-раз у другий бік, де „сопротивленія" того найбільше буваe, а догідних, приятливих обставин—найменше.

Як що добре розміркувати, то в цьому виборі виявляеться вже деяка свідомість письменника: він бо маe змогу пристати до більш розробленого письменства, але не зупиняеться перед усіма невигодами, аби тільки безпосереднім чином працювати на користь народніх мас. Та це не показуе ще степені свідомости. Адже можна, як кажуть росіяне, „баловаться перомъ" і можна письменство поставити за справу цілого життя свого; можна, задовольняючи сучасні поточні потреби письменства, не уявляти собі дальшої мети і майбутнього його розвитку, і можна охоплювати широкі перспективи не тільки близших моментів, а й на потомні часи протягувати свої заміри.

Так само й що до мови. Письменник може вибрати мову простого народу не з великої свідомости, а просто через те, що йому так зручніше, способніше свої думки висловляти або цікавіше мати діло як-раз з такими читачами, а не иншими; але він може й виходити думкою по-за межі цих практичних міркуваннів, може підніматись до майбутніх часів, керуватись бажанням дбати про розвиток рідної мови та письменства і свідомо цій меті служити. Питання про степень свідомости, про її висоту мені й здаеться найцікавішим, коли ми підходимо з дослідами про якого небудь з наших письменників початкової доби.

Надто цікаве це питання, коли мова мовиться про такого гиганта поезії, як Шевченко, і тим більше, що вороги українського письменства раз-у-раз тикали й тикають нам у вічі російськими писаннями нашого Кобзаря, виставляючи це за доказ, що йому було мало не однаково, якою мовою писати, бо, мовляв, найбільш інтімні свої твори, як щоденник, або такі великі праці, як повісті, він писав мовою російською. Правда, тепер, коли багато темних перше пунктів у життепису Шевченка вже вияснено, ми безпечно можемо лишити усяким „астрономам", як от д. Флоринський напр., з усієї сили доводити, що їхне сонце кругом їх ходить. Факт бо на віки лишиться фактом і ніякими найпалкішими доказами його не випалиш з нашої свідомости, що мало не всі російські твори Шевченка (і щоденник теж) написано на заслані, в неволі, коли писати українською мовою—тією самою, що писав він ті „возмутительныя и пасквильныя сочиненія", за які приймав кару—йому було заборонено, а дозволено тільки по-російському, та й то під доглядом офицера *). Вже одно це показуе, яку вагу можна надавати російським творам Шевченка, як доказові його ніби то байдужности до того, якою мовою писати, але ми маемо й безпосереднє свідоцтво самого поета, чому він навіть листи до приятелів почав був писати російською мовою. „И радъ бы былъ,—пише він до Сіраковського,—отвѣчать серцу милымъ словомъ, но я такъ запуганъ, что боюсь милаго родного звука **). Коли до цього додати, що не вважаючи на весь страх, що нагнали на його жандарми, Шевченко навіть тоді, ховаючись по бур'янах, „мережав" свою захалявну поезію рідною мовою, то можна вважати це питання зовсім скінченим. І хоч біографичні данні не вияснюють нам до ладу, чому Шевченко почав писати українською мовою, що саме вплинуло так на його, але його твори зате показують, з якими думками почав він орати облоги рідного письменства, на якому ступіні свідомости він стояв тоді й опісля. В йому з самого початку його діяльности ми бачимо *свідомого працьовника*, що добре знав, що робить, і уявляв собі всю вагу і силу рідного слова в письменстві, вбачаючи для його в майбутності широкі й плодющі перспективи.

Як геніяльний майстер слова і знавець людської душі, Шевченко насамперед добре тямив взагалі силу натхненного поетичного слова і секрет його величезного впливу на серце людське. Про пісню пише він:

Ну, що б, здавалося, слова?!
Слова та голос—більш нічого,
А серце б'ється, ожива,
Як їх почуе (Кобзарь, СПБ. 1907, стор. 394).

Як такий самий знавець народніх мас, не менше тямив Шевченко вагу слова і для життя цілого народу,—принаймні я не знаю, щоб хто инший дав таку чудову ілюстрацію до давнього „Въ началѣ бѣ слово", з такою силою змалювавши вагу того слова для цілих народів, як Шевченко в оцих віршах:

Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло них
Поставлю слово (550).

Слово, живе народне слово—як нерв духового життя народу, як засіб до поступу, до визволення з кайданів людської думки й духа, а через те і тіла—таку величню призначае Шевченко ролю рідному слову. Відповідно до цього не малу ролю наділяе він і робітникам того слова—поетам рідного краю. І надто характерно для Шевченка, що з самого початку, скоро виступив він на ниву письменства, образ поета він уявляе собі не инакше, як в національному вбранні — в образі українського кобзаря. Його „старий та химерний" Пе-

*) Ол. Кониський—„Тарас Шевченко—Грушівський", т. II, Львів, 1901, стор. 100, 113.

**) Конисскій—„Жизнь украинскаго поэта Т. Г. Шевченка", Одеса, 1898, стор. 431.

ребендя (написано р. 1839) — типовий український кобзарь, тип тих мандрованих рапсодів, що в давні часи були заступниками поезії на Україні. І кобзарь у Шевченка являється справді народнім поетом, який то співає про минулу славу і волю та всякі пригоди („Тарасова ніч“, „Невольник“), то надихає на славні діла і вливає відвагу в душу (Гайдамаки), то розважає своїм мудрим словом та цікавим оповіданням („Черниця Мар'яна“),—одно слово:

Росказали кобзарі нам
Про войни і чвари,
Про тяжкее лихоліття,
Про лютії кари,
Що ляхи нам завдавали,—
Про все росказали (345).

Або як отой Перебендя—

Заспівае про „Чалого“,
На „Горлицю“ зверне;
З дівчатами на вигоні
„Гриця“ та „веснянку“,
А у шинку з парубками
„Сербина“, „Шинкарку“;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая)
Про тополю—лиху долю,
А потім—„У гаю“.
На базарі—про „Лазаря“,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспівае,
Як Січ руйновали (44).

Словом, кобзарь у Шевченка—поет в повному розумінні цього слова, що відбивае в своїх співах усе народне життя з його радощами й горем і кожному гурту з громадянства дае те, що йому потрібно. Звідси його популярність між людьми, звідси та пошана, з якою його всюди зустрічають.

Перебендя старий, сліпий—
Хто його не знае?
Він усюди вештається
Та на кобзі грае.
А хто грае, того знають
І дякують люде:
Він їм тугу розганяе,
Хоч сам світом нудить (43).

Не диво після цього, що Шевченко і на свою діяльність дивиться, як на свого роду кобзарську, не дурно ж і книжці своїх поезій він прибрав заголовок—„Кобзарь“: роля цього народнього співця-заступника та виразника життя широких мас народніх—здавалася йому надто великою, почесною та відповідальною, щоб він міг її від всебе відкинути. І от, принявши на себе кобзарсько-поетичну місію, Шевченко вже зовсім свідомо віддае свою працю на те,

Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмірало (550).

Бо коли однаково поетові байдуже про своє особисте життя, про своє особисте щастя, то тяжким стогоном вириваеться у його думка про тяжку долю та лихо, що посідае рідну землю:

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві,—і в огні
Її окраденую збудять...
Ох, не однаково мені (311).

І поставивши на сторожі коло „окраденої“ батьківщини своє рідне слово, на його поет покладае свої надії на відродження рідної землі:

Може викую я з його
До старого плуга
Новий леміш і череслo (184)—

на тяжкую працю за-для добра свого народу і для розвитку його сили й хисту на полі українського письменства.

Вийшовши з такими думками на працю, Шевченко, певна річ, повинен був зовсім свідомо озиватися на події в нашому письменстві. Правду кажучи, українського письменства, як більш-менш повно і всіма сторонами проявленого в художних творах життя, тоді ще не було. Було кілька більш або менш талановитих письменників, в творах яких тоненькою, але живою цівкою позначалися вже ті течії благотворні, що незабаром, найбільше в творах самого ж таки Шевченка, обернулися в широкі й могучі джерела справжнього письменства, яке відбивае в собі життя в усіх його проявах і само робиться його невіддільною часткою в культурному громадянстві. Твори попередників і сучасників Шевченка—Котляревського, Гребінки, Боровиковського, Гулака, Квітки, Кухаренка були відомі йому так добре, що напр. „Енеїду“, як це видко з Шевченкових повістей, він знав мало не всю на пам'ять. З де-якими з цих письменників, а тако ж з Кулішем, Костомаровим, Максимовичем, Бодянським, Марком Вовчком та ин. на грунті спільних літературних інтересів у його зав'язалися дружні звязки й щире товаришування. Так само Шевченко дуже цікавився історією України і на його творах безперечно відбилося знайомство з працями Бантиша-Каменського та Маркевича, а тако ж—з знаменитою „Исторіею Руссовъ“ псевдо-Конiського, що ходила тоді по Україні в численних списках. Яку живу і свідому участь брав Шевченко в літературному рухові на Україні, видко з кількох епізодів того руху, що відбилися й на творах нашого Кобзаря.

Року 1838, коли для геніяльного кріпака зійшло сонце волі й уперше „обняла и приласкала“ його „украинская строгая муза“ *), саме того року помер батько нової української літератури Котляревський. Шевченко з приводу цієї події вище відоме „На вічну память Котляревському“. Вже одно те, що він поспішився озватися своїм словом на важливу подію з літературного життя України, показуе, що він пильнував того життя і увійшов у його свідомим членом. Та ще виразніше за це промовляе зміст присвяченої пам'яті першого поета української поезії. По смерті Котляревського рідне письменство здаеться Шевченкові посироченим, як на калині одиноке гніздечко, звідки, не знать куди, вилетів соловейко, покинувши його на втіху вітрам та негоді...

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк небораka, сиротами кинув
І гори, і море, де перше вітав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою.
Все осталось, все сумуе,
Як руїни Трої (11).

Так, письменство осталось сиротою, але праця писменника не пішла марно, слід його не загинув і поет прочуваe, яка доля чакае творця нашого письменства за його велике діло, що полишив він у спадщину потомним поколінням. Правда, все сумуе,—каже поет,

тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмре кобзар, бо на віки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люде,
Поки сонце з неба сяе,
Тебе не забудуть (11).

В цьому літературному епізоді звертають на себе увагу дві риси. Насамперед те надзвичайно справедливе чуття, з яким Шевченко з'умів угадати й формуловати заслугу Котляревського в тому, що він

Всю славу козацьку за словом единим
Переніс в убогу хату сироти (11).

Далі—погляд на будущину. Так говорити, таким словом ушановати письменника могла тільки та людина, що зазирнула глибоко в майбутність, бачила там широкі простори для рідного письменства і певна була, що й воно істноватиме,

Поки живуть люде,
Поки сонце з неба сяе.

Для характеристики Шевченка поезія „На вічну пам'ять Котляревському“ маe надзвичайно велику вагу, бо вона показуе, з яким багажем думок, з яким степенем свідомости, що до рідного письменства, вийшов Шевченко на свою працю. Звідси ми бачимо, що Шевченко перед рідним письменством одразу ставить і глибокі завдання—нести світ „в убогу хату“, і широкі перспективи—розвиватися в безмежному ході віків, а без виразної свідомости, без глибокого обміркування на таку позицію стати було б неможливо. І ще одна характерна рисочка в відносинах Шевченка до Котляревського: тепер, на світанні своєї літературної слави, безпосереднім чуттям своїм він з'умів далеко глибше й справедливіше оцінити заслугу батька українського письменства, ніж пізніше, коли спізнавшися з Кулішем та певне й не без його впливу, завважае (в передмові до проектованого р. 1847 видання Кобзаря, що „Енеїда“, мовляв, добра, „а все таки сміховина на московський (?) шталт“ („Кобзарь“, 620) **). Увага ця, як видно з тієї ж передмови, виросла у Шевченка на грунті зовсім справедливої думки, що „Енеїда“ не вичерпала всього життя українського народу і не може бути єдиним зразком для українських письменників. В історичній перспективі, на фоні сучасности, для якої українська мова здавалась тільки на „сміховини“ й здатною, це справді цікавий погляд, бо показуе, що й теоретично Шевченко не звязував себе ніякими шаблонами та утореваними шляхами.

(Кінець буде).

Сергій Єфремов.

*) „Письмо къ редактору Народнаго Чтенія“; Кобзарь. СПБ. 1867, стр. 677.

**) Цікаво порівняти з цим ще опис Котляревського, що зробив Шевченко в повісті „Близнецы“. Уривки з повісти, що торкаються життя першого українського поета, в перекладі на нашу мову надруковано в XI кн. „Л.-Н. Вістника“ р. 1898.

Шевченко й українське письменство.

Кінець *).

На фоні тієї ж самої сумної сучасности повстав і другий епізод літературного характеру в діяльності Шевченка. Зайва річ малювати ту безнадійну картину, на яку давала блискучий матеріял Україна 30—40 років минулого століття. Минувшина—перейшла на-віки, сучасність—темніша темної ночі, майбутність—без жадного просвітку. Останні недогризки колишньої автономії, колишніх „вольностей“, скасовано централізаційною політикою московського уряду. Народ гнув шию в тяжкому ярмі кріпацтва, а культурні верстви давали з себе одним лицем зрадників, попереходивши до пануючих націй—то спольщившись, то змосковившись—і канчуками забивали усе, що було ще живого в народі. Старі форми життя вочевидячки вимірали, нові ще не придбали такої сили, щоб повести за собою великі лави народу. Здавалося, Україні, як нації, прийшла остання пора, що для неї все пропало і виглядів та нації на краще життя не може бути. На Україні того часу, як писав Шевченко, одні тільки пороги „ревуть-завивають“, що

Україна—на віки,
На віки заснула (130),

та „могили з буйним вітром в степу розмовляють“ на такі ж самі похоронні теми:

Було колись, минулося,
Не вернеться знову (148).

Просто дивно, як повелось тоді серед українського громодянства „кладбищенство“, мовляв детепним терміном Помяловського.

Навіть етнографи (як Лукашевич) цікавились українським народом, як „исчезающею націею“, і поспішалися занотувати хоч де-що з його духового надбання, поки воно не вимерло і не зникло зовсім. Це було загальним голосом, що все лишилося позаду—„скрізь могили стоять та сумують“—а спереду... що може бути спереду у народа без будущини, якого все життя сконцентровано в тих численних могилах, у яких поховане минуле?..

Не вернеться воля,
Не вернеться козаччина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани,—
Обідрана сиротою
По-над Дніпром плаче;
Тяжко, важко сиротині,
А віхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється (47),—

так змалював Шевченко той „кладбищенскій“ настрій загального зневірря й утрати всяких надій на відродження. Але серед такого розпачливого становища поет знаходить рятунок; проти радощів „ворога, що сміється“, проти торжества переможця виставляє він нову зброю і гордою надією на перемогу лунають енергічні слова:

Смійся, лютий враже,
Та не дуже, бо все гине—
Слава не поляже;
Не поляже, *а роскаже,*
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти (47).

І за цю нову зброю на ворога-переможця стане—„наша дума, наша пісня“.

Без золота, без каменю,
Без хитрої мови—

вона проте „не вмре, не загине“, не одпаде з минулими формами державно-громадянського ладу, а зробиться тією підвалиною, на якій повстане і міцно збудований запанує новий лад, нова слава:

От де, люде, наша слава,
Слава України (47),

от де й надія на рятунок од наглої смерти для цілої нації. І як недавно ще тужив наш поет над мертвим Котляревським, так тепер обертається він до живого тоді письменника українського, старого Квітки, з палким зазивом до літературної праці, з благанням співати людям і про минуле, і про сучасне на втіху та науку рідному краєві,—

Щоб нехотя
На весь світ почули (48)

той голос відродженого народа. І що зазив Шевченка не пролунав „гласом вопіющаго в пустині“, доказом було те величезне враження, яке його „Кобзарь“ справив на Україні. „Як почали вірші читати,—пише до його Квітка,—волосся в мене на голові, що вже його і не багацько, та й те навстопужилося, а біля серця так щось і щемить, у вочах темніє... Дивлюсь—жіночка моя хусточкою очиці втира... Я його („Кобзаря“) притулив до серця, бо дуже шаную вас, і ваші думки кріпко лягають на душу“ *). Та ще більшим доказом служить викликаний „Кобзарем“ літературний рух на Україні, та голосна, „на ввесь світ“, популярність, яку здобув собі Шевченко.

Маючи такі погляди на рідне письменство, бажаючи йому дійти до найвищого ступіня розвитку, Шевченко не міг не озиватися й на ті голоси, що йшли з табору ворогів українського руху і були тоді пануючими в російському письменстві. З легкої руки знаменитого Белинського багато видніших заступників навіть поступового російського громадянства і письменства дивилися на український літературний рух, як на невдатну, зайву, а то й шкодливу спробу воскресити штучним способом те, що на віки померло і не може зацвісти знову, а на українських письменників, як на химерних фантастів, що й самі не знають, чого хочуть. „Москалі зовуть мене ентузіястом, сіреч дурнем“,—пише в одному листі з тих часів сам Шевченко **); „появленіе „Кобзаря“ въ печати встрѣчено россійскими критиками единодушнымъ глумленіемъ надъ малорусскимъ языкомъ и народностью“ ***),—свідчить один з біографів Шевченка. Але цим він не зражається: попробувавши писати російською мовою, Шевченко ще більше переконався, кудою мусить іти його справжній шлях і махнув рукою на неприхильників та їх щирі чи нещирі поради писати російською мовою,—„нехай, мовляв, буду й мужицький поет, аби тільки поет, то мені більш нічого й не треба“ *). Але він не міг здержати протеста, коли діло йшло про рідне письменство,—тоді він запалявся праведним гнівом і не жалував ворога, виступаючи на оборону дорогої справи. З цього погляду надто великого інтересу набірає поетична передмова до „Гайдамаків“, написаних року 1841.

Передмова дуже добре малює становище в ті часи українського письменника в Петербурзі серед чужих, часто ворожих російських гуртків, що з пихою і погордою дивляться на „мужицького поета“. Ці „письменні“ та „друковані“, як характерезує їх Шевченко, люде не крилися з своїми думками про те, що українські письменники повинні занехаяти рідне письменство й обернутися і до панської мови, й до „вищих сюжетів“,

А то дурень росказує
Мертвими словами
Та якогось-то Ярему
Веде перед нами
У постолах (59).

І знов ті самі докази, що в українському житті—„високі могили—більш нічого не осталось“, то й нема на що дбати про пропащу справу, яка ні письменству, а ні самому поетові ніякої користи не може дати.

Дарма праця, паве-брате,—
Коли хочеш грошей,
Та ще й слави, того дива,
Співай про „Матрьошу“,
Про „Парашу, радость нашу“,
Султан, паркет, шпори,—
От де слава! (9).

Хоч якою дикою, як на наші часи, здається ця порада, од якої так і одгонить величним призирством до „громади у сіряках“, але тоді ця порада зовсім не викликала поблажливої усмішки, бо дуже добре одбивала в собі тенденції та настрій по тих письменницьких гуртках, що цілком нехтували життя народніх мас, не бачили в йому нічого для себе цікавого, а матеріялу для письменства шукали виключно серед „образованного круга“, то б-то невеличкої горстки „душевладѣльцевъ“. Що це не були жарти, досить пригадати з одного боку Белинського з його класичним присудом: „хороша литература, которая только и дышетъ, что простоватостью крестьянскаго языка и дубоватостью крестьянскаго ума!“ *), а з другого—нашого Гребінку, що послухавшись порадників, звівся ні на що над „вищими“ сюжетами й занапастив свій хоч невеликий, але теплий і симпатичний талант, який пробивався в його українських творах. Демократичну душу Шевченка глибоко обурювали й ображали такі „аристократичні“ поради і він дає влучну одсіч непроханим порадникам:

Правда, мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Врехнею підбите (60).

І знов своїм здоровим чуттям та непопсованим розумом наш поет глибше й розумніше глянув на завдання письменства, ніж „письменні“ та „друковані“ заступники інтересів „образованнаго круга“. На його думку письменство повинно відбивати в собі потреби й настрій як-раз не тоненької плівки „командующихъ“ класів, а широких народніх мас, що і письменству дадуть здорове зерно, виведуть його з тієї нікчемної позиції, на якій воно служить утіхою („какъ лѣтомъ вкусный лимонадъ“) не-багатьом улюбленцям долі, на почесне становище неминуче-потрібної умови для розвитку народа. Давши кілька картин з того побуту, який рекомендовано йому занехаяти, але який—наперекір усім тим принадним порадам—він думає таки „во главу угла“ своєї літературної діяльности поставити, Шевченко кінчає:

От де моє добро, гроші,
От де моя слава!
А за раду—спасибі вам,
За раду лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливать журбу, сльози (62).

Не оглядаючись на глум і докори,—„кричіть собі: Я слухать не буду“,—поет іде своїм шляхом. І чуття не одурило його: на цьому шляху він не тільки не заблудився сам, а ще вивів на широку дорогу й ціле письменство за собою; „мертве“ слово не тільки його зробило на-віки славним, але й рідне письменство поставило на таких високостях, на яких його вже не достануть поради на зразок тільки що наведених. Та й самих порадників де далі—все менше чути і тепер коли й вискочить з „истинно-русскаго“ табору якась гага avis на зразок білого крука, то своєю комичною еквілібристикою не спокусить вже більш нікого й не одурить...

До того ж таки питання про рідне письменство Шевченко вертається ще раз у характерній передмові до нового видання „Кобзаря“, коло якого поет захожувався був року 1847 не задовго перед своїм арештом. На жаль, сподіване видання так таки й не побачило тоді світу, бо й сам автор опинився спершу за гратами Петербургської цитадели, а потім і в „мѣстахъ отдаленныхъ“, під червоною шапкою. В цій передмові *) з епіграфом із Грибоедова—„Воскреснемъ ли когда отъ чужевластья модъ?“ і т. и. поет обертається до земляків з гіркими докорами за недбальство в справі розвитку рідного письменства та палким закликом до роботи. „До вас слово моє,

*)Див. „Рада“ № 186.

*) Основа, 1861, VII, стор. 4—6.

*) Чалий—Жизнь и произведенія Т. Шевченка. Київ, 1882, стор. 37.
**) Jbid, стор. 35.
***) Jbid, стор. 37.

*) Сочиненія В. Г. Бѣлинскаго, СПБ. 1896, т. II, стор. 906.

*) До речи. Редактор останнього видання „Кобзаря“, д. Доманицький не розібрав, друкуючи передмову, у ній кількох слів, позначивши їх знаком запитання (?). Мені здається, що ініціяли Я. С. П. треба читати: „я (к) С (вячена) В (ода)“—заголовок вірша панни Псьол,—тим більш, що те саме місце у „Биломъ“ (1906, кн. VIII, стор. 3) надруковано так: „я С. В:“. Що до нерозібраного „а на назини“, то чи не певніше буде, як його прочитати: „а за панщини“? У Шевченка літери б і в, и і п часто одна не одну скидаються. Певна річ, не бачивши рукописа, не буду встоювати, що моя догадка справедлива.

о братія моя українская возлюбленная! Великая туга осіла мою душу. Чую, а иноді і читаю: Ляхи друкують, Чехи, Серби, Болгари, Чорногори, Москалі—всі друкують, а в нас а ні телень, неначе всім заціпило“ („Кобзарь“, 619). Далі Шевченко збиває ті ходячі аргументи „иноплеменних журналистів“ проти українського письменства, про які вже була попереду мова, й кінчає передмову закликом до праці „во імья матері нашої, України безталанної“ (621). Закликцей разом з докорами землякам в „Посланії до живих і мертвих“, що ви, мовляв,

... всі мови
Славянського люду,
Всі знаєте, а своєї
Дасть біг (263)—

знов таки показує, з якою свідомістю Шевченко ставився до рідної мови в письменстві. Його здоровий розум органічно не міг витерплювати самих платонічних розмов про долю абстрактного славянства, коли з тими розмовами не йшла в парі праця на користь конкретного народу, в даннім разі свого рідного, українського. Характерно, що як-раз Шевченко на товариських зборах Кирило-Мефодіевського братства найенергічніше встоював за думку видавати свій орган між иншим і українською мовою,*) зводючи таким способом абстрактні балачки про служення інтересам славянства з недосяжних високостей на цілком практичний грунт. Взагалі видання журнала українською мовою було повсякчасною мрією поета; ще раніше, р. 1844, він почав був видавати „Живописную Украину“, до якої текст по українському мали писати Куліш і Бодянський*), хоча, певна річ, це видання не відповідало цілком його замірам. Мрія ця не покидала Шевченка ніколи. Коли вийшли Кулішеви „Записки о Южной Руси“, то він насамперед висловлює бажання, щоб вони зробилися періодичним виданням, і взагалі цю справу вважає за „святу“. Вернувшись до Петербургу, Шевченко з молодечим запалом та енергією бере участь у всіх літературних планах петербургської громади, що розвиток рідного письменства поставила „во главу угла“ своєї роботи, гуртом з усіма захожується коло видання журнала „Хата“, а коли його адміністрація не дозволила, підготовляє видавництво „Основи“, в якій вже не довелось йому одначе працювати. Так само на практичний грунт ставить Шевченко і справу з популярним письменством для народньої просвіти. На відому „Граматку“ Куліша він глянув, як на „перший вільний промінь світу, що може зазирнути до здавленої панами голови невольничої“ [1]), і скоро й для його настала змога самому на тому полі працювати, складає „Буквари для южно-русскихъ школъ“ (СПБ, 1860), маючи на увазі скласти ще арифметику, географію, історію України й инші підручники. Йому також належить думка видавати дешеві малюнки для народа, щоб вигнати з межи народа суздальську мазанину. На жаль, більшість із цих планів так планами й осталась і вже по його смерти де-що було зроблено, поки українського популярного письменства не прибив відомий Валуєвський циркуляр з р. 1863.

Вертаючись знову до Шевченкової передмови до нового видання „Кобзаря“, не можна не зазначити того цікавого присуду, який по дорозі автор дає двом українським письменникам. „Покійний Основ'яненко,—пише він,—дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо може його не чув у колисці од матері; а Гулак-Артемовський хоч і чув, так забув, бо в пани постригся“ („Кобзарь“, 620). Знаючи, що виходило з-під пера Гулакового в тих часах і опісля, за часів Кримської війни, не можна не пристати до цієї лаконічної, але виразної характеристики, що зробив тут Шевченко. Та і взагалі в передмові він стоїть на тій позиції окремого українського письменства, на яку ступив одразу, скоро починав писати. „На москалів,—каже він,—не вважайте,—нехай вони собі пишуть по своєму, а ми по своєму; у їх—народ і слово, і у нас—народ і слово; а чие краще—нехай судять люде“ (620). І „люде“ вже свій присуд дали—певне не про те цілком зайве питання „чие краще“, а про те, що „народ і слово“ складають такий міцний фундамент для щиро-народнього письменства, якого ні цензурами не розбити, ні заборонами та утисками, чи иншими якими заходами.

Як з переповненого через край посуду мусить через вінці политися те, що в йому наллято, так і народ, що живе своїм життям і має власну мову, повинен витворити і власне письменство. Це елементарна, стихійна, неминуча потреба, якої не уб'єш ніякими заходами й не обминеш ніякою дорогою. І навіть більше: за саму спробу обминути її доводиться приймати кару в образі тих Кирпів-Гнучкошеенків, тих ренегатів—„земляків з цинковими гудзиками“ та „мерзенних каламарів“, що сараною налітають на нещасний люд, обсідають його хмарами і, висмоктуючи силу з його та достатки, не дають за це нічого, опріче деморалізації. Та Шевченкові було вже ясно, що рідне письменство „не вмре, не загине“, що процес витверезіння з поголовного зрадництва, що почався ще за його, не може припинитися. Факти з історії українського письменства ще за життя Шевченка показали йому це виразно і він з тихою надією й спокійною душею міг промовити своє „Нынѣ отпущаеши“ новим робітникам на ниві рідного письменства. „Недавно,—пише він „Марку Вовчку“ вже на схилі свого віку—

Я по-за Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмірало.
І виблагав (550).

Поет міг склепити свої очі—спокійний і певний за долю рідного письменства, „Яко видѣста очи“ його, що за ним ставала вже до праці фаланга молодих працьовників, які справу його життя мали далі провадити й до розцвіту довести. Геній українського письменства не міг, певна річ, передбачити, які по його смерті люті часи прийдуть для рідного письменства, в які тяжкі кайдани закована буде та справа цілого його життя, але тепер ми можемо сказати, що його мрія про „думу вольную“—вільне рідне письменство—вже на порозі до свого здійснення...

Я не спинятимусь довго коло того, чим було рідне слово й рідне письменство в особистому житті поета, а надто в тяжких обставинах на чужині, в неволі,—це виходить по-за межі мого завдання. Скажу тільки, що досить переглянути його невільницькі плачі на чужині, щоб зрозуміти й оцінити мали для поета його до ладу всю ту величезну вагу, яку словесні „діти“ в ті часи, коли, блукаючи по-над Аралом, доводилось йому говорити:

Не для людей—тієї слави
Мережані та кучеряві
Оці вірші віршую я,—
Для себе, братія моя (417).

Легко уявити собі психичне становище поетове в ті, аж надто тяжкі, часи і ролю в йому власних творів. Шевченко сам признається, що йому легшало в неволі, як він працював на рідне письменство; власні поезії, „мов ті діти“, надихали радощами самітню душу поетову й одвертали її хоч на часину від нестерпучої дійсности. Це був також єдиний звязок з рідним краєм тоді, як усі близькі колись до поета люде, здавалося, забули вже його; це була єдина надія на те, що там, куди серце рвалось, його згадають „неслим, тихим словом“. Хоч як тяжко поетові було в неволі, хоч які мури стояли між ним та Україною, а все-таки надія жевріла, що

А може тихо за літами
Мої мережані сльозами
І долетять коли-небудь
На Україну і надуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодее (490—491).

Одна думка про це—і знов душа гартувалась і серце поетове запалювалось бажанням працювати,—мовляв:

Хоч доведеться розпястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білі листи—

отими самими „возмутительними стихотвореніями“, за які відбував тяжку кару поет. Сміливо можна сказати, що з усіх обставин, які зберегли нашого Шевченка в неволі, які не дали йому власною рукою смерть собі заподіяти, або—що, може, гірше—духом занидіти й „гнилою колодою по світу валятися“, на першому місці була його письменницька праця. Та й сам поет засвідчив це дуже виразно, обертаючись до музи—своєї „порадоньки святої“—з отакими словами:

Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала;
В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі
Ти сіяла, пишалася,
Як квіточка в полі.
Із казарми нечистої
Чистою, святою
Пташечкою вилетіла
І по-надо мною
Полинула, заспівала
Ти, золотокрила,—
Мов живущою водою
Душу окропила (546).

Я й трохи не претендую на те, щоб вичерпати ввесь той багатющий матеріял, який свідчить, чим рідне письменство було для самого поета. Для цього довелося б мало не всю оту „захалявну“ поезію Шевченка притягти до розгляду, а на це я тепер змоги не маю. Все ж і з цих коротеньких заміток, сподіваюсь, читач може скористуватися, щоб реставрувати ту психологичну картину життя нашого поета, перед якою з великою шанобою мусить стати кожний, хто розуміє вагу Шевченка в історії людскости й нашого краю з'особна...

Письменство, рідне письменство, для Шевченка не примхою було, не порожньою забавкою, а великим ділом усього життя й не дурно за це діло він приніс таку безмірну викупну жертву, не дурно заплатив за його таку тяжку ціну, перетерпівши зневагу й глузування, муки неволі, самотности, салдацької муштри і катування. Ці муки його не зламали. Чому Шевченко почав писати рідною мовою—цього ми не знаємо, та певне й не дізнаємось ніколи про ту безпосередню причину, що дала йому перо в руки і звеліла співати для рідного народу і про його долю. Але ми знаємо напевне одно, що на ниву письменства він вийшов цілком свідомий і готовий у своїх поглядах на рідне письменство. Далі ті погляди могли тільки розвиватися під впливом життя і людей, міцніти й ширшати, прибірати більш виразні форми, перетворюватись у практичні заходи. Але основа їх, знов підкреслюю це, міцно була у йому заложена ще тоді, коли він петербуржськими „білими ночами“ бігав у літній сад складати свої вірші, коли за-для тих „нѣмчемних“ віршів занехаював малювання—свій „хліб насущний“. Свідомо зробившись українським, мужицьким поетом, Шевченко високо держав стяг рідного письменства впродовж цілого життя свого й до могили доніс його, ні разу не схитнувшись і не схибивши з дороги. Цілим життям своїм і діяльністю поет дав блискучу відповідь усім, хто життя українського народа бачив тільки в минулому, й натомість роскрив рідному народові широкі перспективи майбутнього життя і невпинного простування шляхом поступу. І як що великий замір нашого поета—викувати з рідного слова „до старого плуга новий леміш і чересло“, витворити й до розцвіту довести рідне письменство—справдився, то найбільше цьому прияла ота ясна, нескаламучена свідомість нашого поета,—свідомість як самої мети, так і шляхів, що до неї провадять...

6—7.VII. 907 р.
У Ситковцях.

Сергій Єфремов.

*) „Былое“, 1906, кн. VШ, стр. 10. Андрузський на допиті говорив, що „предположеніе славянистовъ издавать журналъ на славянскихъ или, по крайней мѣрѣ, на русскомъ и малороссійскомъ языкахъ съ отъѣздами Шевченки изъ Кіева пріостанавливалось, а съ возвращеніемъ его оживлялось“. Сам Шевченко на допиті казав, що це неправда, але зрозуміти легко, що инакше він і не міг казати.

*) Русская Старина, 1883, IX, стр. 639. Лист до Бодянського.

[1]) Кобзарь Т. Шевченка. У Львові, 1895. т. III, стр. 150.